

Superior Backx van Tongerlo en het norbertijnse parochiepastoraat (1839-1868)

Résumé

Alors que les abbayes brabançonnaises supprimées sous le régime français reprenaient la vie claustrale dans le cadre de la Belgique indépendante, leur service paroissial traditionnel se heurta aux clauses du concordat de 1801/1802 conclu entre le pape Pie IX et Napoléon. Pendant l'Ancien Régime, en effet, la collation des cures découlait du droit de patronage détenu par les abbés, d'après le droit concordataire par contre la nomination des curés était désormais du ressort exclusif de l'évêque diocésain. En territoire belge, depuis le 1 octobre 1795 annexé par la France, la validité des articles concordataires ne fut en général contestée que par les patrons dupés. Les évêques confièrent toutefois aux desservants de jadis quelques-unes de leurs anciennes paroisses moyennant la participation des candidats religieux au concours diocésain. Ce ne fut pas le cas pour les Pays-Bas. Ce qui incita Evermode Backx, le supérieur de l'abbaye de Tongerlo renaissante, à revendiquer, par tous les moyens, la restitution de toutes les paroisses qui, pendant le long exil de sa communauté de 1796 jusqu'en 1838, y avaient été reprises par le clergé séculier au fur et à mesure du décès des curés prémontrés. Nonobstant ses insistances incessantes tant à Rome qu'auprès des évêques, il n'obtint gain de cause que pour la paroisse de Saint-Jean de Roosendaal, desservie en 1853/54 par un prémontré de Tongerlo au moment de la réorganisation paroissiale entamée par les évêques après la restauration de la hiérarchie catholique néerlandaise.

L'étude qui suit décrit en détail les démarches entreprises par le supérieur Backx et ses collègues brabançons en vue de la restitution de leurs droits perimés en matière d'apostolat paroissial. Conscients de leurs responsabilités vis-à-vis du patrimoine spirituel prémontré, ils en appelèrent sans hésitation à la thèse traditionnelle affirmant que l'apostolat paroissial était le but principal de l'ordre de Prémontré. Cette orientation traditionaliste ne fut toutefois pas partagée par des groupes de jeunes qui, à contre-courant de la politique des supérieurs belges, faisaient valoir que la pastorale isolée du curé de campagne s'avérerait incompatible avec les exigences de la vie communautaire, élément essentiel de la vie canoniale prémontrée.

1. Het norbertijnse parochiepastoraat na de Franse revolutie

Bij hun wederopstanding in het onafhankelijke België konden de norbertijnenabdijen maar moeilijk hun oude plaats weervinden in het nieuwe maatschappijbeeld, dat uit de Verlichting, de Franse revolutie, het Napoleontische bewind en de vereniging met de noordelijke Nederlanden was gegroeid.

Als gevolg van het nieuwe politieke klimaat hadden de oude abdijen, reeds vanaf het midden van de achttiende eeuw, zich verplicht gevoeld hun bestaan te rechtvaardigen op grond van hun openbaar nut. Ze werden daartoe uitgedaagd door het gedachtengoed van de Verlichting dat de Habsburgse kloosterpolitiek sterk had beïnvloed en dat ook in Frankrijk was doorgedrongen¹). De opruiming van het nutteloos geachte monnikendom verliep bijgevolg volgens een patroon dat in beide gebieden werd toegepast. Kloosters die geen sociale functie bleken te hebben of die niet meer levensvatbaar waren, moesten verdwijnen en over het voortbestaan van de resterende instellingen werd op nuttigheidsgronden beslist. In een ultieme poging om alsnog aan de afschaffing te ontsnappen gingen deze laatsten zich dan ook nadrukkelijk een aureool van "nuttigheid" aanmeten.

In de Oostenrijkse Nederlanden moesten een aantal vrouwenkloosters en enkele abdijen van de orde van Prémontré op last van de regering ter wille van hun nuttelosheid hun deuren sluiten.

De abdij van Tongerlo werd gespaard ter wille van haar investering in nieuwe landbouwexploitaties, maar ook hier kreeg, onder impuls van Adriaan Heylen²), wetenschappelijk onderzoek op hoog niveau bijzondere aandacht. Heylen zelf vond het nodig een uitgebreide studie te laten verschijnen om aan te tonen hoe "nuttig" de abdijen voor de Kempen in de loop der eeuwen wel waren geweest en dat niet alleen op godsdienstig, maar ook op cultureel gebied³).

Op het nationaal kapittel van de Franse norbertijnen in 1770 hield de erudiet en bibliofiel Jean Baptiste de l'Ecuy, de latere abt-generaal, een gloedvolle openingsrede waarin het "nut" van het reguliere leven dik in de verf werd gezet⁴). Voor Bohemen en Tirol heeft onderzoek naar de kloostermentaliteit aan het licht gebracht dat ook in deze streken de barokobservantie erg was aangetast door de geest van de Verlichting.

¹) Zie het uitstekende artikel van X. LAVAGNE D'ORTIGUE, *Les prémontrés de France et la suppression des ordres monastiques 1766-1792*, in *Analecta Praemonstratensia*, LXVII, 1991, 233-261.

²) L.C. VAN DYCK, art. *Heylen, Adrien (1745-1802)*, in *Dictionnaire d'Histoire et de Géographie ecclésiastiques*, t. XXIV, col. 351-353. — Die wetenschappelijke koers zou later resulteren in de overname van het werk van de afgeschafte Bollandisten, de uitgave van de *Acta Sanctorum*.

³) A. HEYLEN, *Historische Verhandeling over de Kempen, deszelfs gesteltenis in vroegere eeuwen en ten tyde haerer kloosters, het voordeel door deze gestichten aen den staat toegebracht*, enz., Turnhout, 1837 (herdruk), 235 p.

⁴) X. LAVAGNE D'ORTIGUE, *Les prémontrés de France et la suppression des ordres monastiques*, in *An. Praem.*, LXVII, 1991, p. 239 zegt inderdaad van deze toespraak "un véritable discours programme, centré avec une insistance presque morbide sur 'l'utilité'"

Het religieuze leven had van binnen uit een nieuwe duiding moeten krijgen, indien keizer Jozef II die niet van buitenaf had opgelegd⁵).

De bekommernis om de nuttigheidsfactor te beklemtonen was blijkbaar ook in de restauratieperiode, die ons hier bezighoudt, nadrukkelijk aanwezig. De oversten van de herboren gemeenschappen, — die, in afwachting van het herstel van het abbatiaat, genoeg moesten nemen met de titel van superiores — droomden er ongetwijfeld van hun abdij weer te laten fungeren zoals vóór de revolutionaire jaren. Daarbij doken echter een aantal problemen op. Allereerst vroegen de priesters-kloosterlingen, die met de jaren talrijker werden, zinvolle priesterarbeid naast de liturgische taken van iedere dag. Daar kwam nog bij dat de stijgende onderhoudskosten van de “binnenheren” niet meer zoals voorheen door de opbrengsten van landbouwexploitatie of van parochiale tienden konden worden gedekt. Daarom stopten de superiores veel energie in het hernemen van het parochiepastoraat.

De reguliere parochies, het traditionele apostolaatsveld van de norbertijnen, waren immers tijdens de veertigjarige diaspora bijna geheel in de handen van de seculiere clerus overgegaan. Bovendien werd het hervatten van die apostolaatsvorm ingrijpend bemoeilijkt door de nieuwe concordataire kerkorde, die sedert 6 juni 1803 deze voormalige afhankelijkheden van de abdijen het statuut van seculiere parochies had gegeven⁶).

Tijdens het Ancien Régime was het norbertijnse parochiepastoraat inderdaad een integrerend bestanddeel van het abdijsleven geweest. Tongerlo

des corps monastiques”. Zie ook F. PETIT, *L'attente de la Révolution, le discours du P.L'Écuy au chapitre de 1779*, in *Actes du 15e colloque du C.E.R.P.* (Amiens), 1990, pp. 6-9; X. LAVAGNE D'ORTIGUE, *La Vocation prémontrée à l'époque des Lumières in La Vocation religieuse et sacerdotale en France...*, Angers, 1978, pp. 59-61.

⁵) Voir H. LENTZE, *Die Österreichische Observanz im Prämonstratenserorden*, in *Speculum iuris et ecclesiarum. Festschrift für Willibald M.Plöchl zum 60. Geburtstag*, Wenen, z.j., p. 224; A.K. HUBER, *Das Stift Tepl im Aufklärungszeitalter in An. Praem.*, XXVI, 1950, 41-66; H. LENTZE, *Die Verfassung des Prämonstratenserordens und die Wandlungen im weltlichem Bereich*, in *Studia Wiltinensia* (Forschungen zur Rechts- und Kulturgeschichte, I), Innsbruck, 1964, pp. 20-29; J.H. PRÜGL, *Schlägl im Josephinismus 1763-1816. Ein Beitrag zur Geschichte des Josephinismus im Lande ob der Enns*, (Schlägler Schriften, 5), Linz, 1978, pp. 57-121; Franz TUSCHER, *Das Reichsstift Roggenburg im 18. Jahrhundert*, Weißenhorn, 1975, pp. 41-49, 69 vv.

⁶) De bepalingen van het concordaat van 15 juli 1801 en van de *Organieke Wetten* van 8 april 1802 werden door een koninklijk besluit van Willem I vanaf 10 mei 1816 bindend verklaard voor het gedeelte van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden dat voorheen bij Frankrijk was ingelijfd. Deze verklaring werd bekrachtigd door een bevestigend antwoord van de Congregatie voor Buitengewone Kerkelijke Aangelegenheden van 17 augustus 1817. Zie H. WAGNON, *La reconduction du concordat de 1801 dans les provinces belges du Royaume Uni des Pays-bas (1814-1817)*, in *Scrinium Lovaniense, Historische Opstellen Etienne Van Cauwenbergh*, Leuven, 1961, p. 540.

bediende sinds de middeleeuwen een veertigtal parochiekerken zowel ten noorden als ten zuiden van de huidige Nederlands-Belgische staatsgrens^{6bis}.

In het Concordaat van 1801-1802 had het Vaticaan echter de Napoleontische kerkorde goedgekeurd en het vrije en uitsluitende benoemingsrecht van de plaatselijke bisschop ten nadele van de bezitters van patronaatsrechten geratificeerd. Daardoor was de aanstelling van parochiepriesters een stuk doorzichtiger geworden en waren de aanstootgevende uitwassen van het kerkelijke beneficiëwezen weggesnoeid. De kerkelijke patroons voelden zich echter door deze nieuwe ordening zwaar benadeeld. Ook de norbertijnenabdijen legden zich niet zonder meer bij de nieuwe toestand neer en leverden achterhoedegevechten tegen de bisschoppen. Steun kwam daarbij van diverse zijden maar vooral van diegenen die de bisschoppen om de ene of de andere reden de teugel kort wilden houden: de Romeinse curie, de pauselijke nuntiatuur en de ultramontaanse anti-liberale lobby. Het episcopaat van zijn kant had geen moeite met de afschaffing van het patronaatsrecht van abdijen, kapittels en andere voormalige patronen. In hun ogen ging het hier om een gerechtvaardigde nieuwigheid die de doelmatigheid van het apostolaat bevorderde en meer waarborgen bood voor de bekwaamheid van de pastores.

Bij zijn benoemingsbeleid liet aartsbisschop Sterckx van Mechelen zich dan ook zonder scrupules leiden door de artikelen 9 en 10 van genoemd Concordaat. Hij wilde echter wel begrip opbrengen voor de abdijen met

^{6bis}) Het aandeel van de abdij van Tongerlo in de zielzorg op de parochies in Noord-Brabant tijdens de vijftiende en de zestiende eeuw werd onlangs uitvoerig onderzocht in A.J.A. BIJSTERVELD, *Laverend tussen Kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570*, Amsterdam, 1993. Uit Tabel 3.9, p. 70 blijkt dat Tongerlo 32,6 % van de pastoors leverde. In A. WICHMANS, *Brabantia Mariana Tripartita*, Antwerpen 1632, p. 687-690, somt de schrijver voor dat jaar 1632, de volgende drieëndertig door Tongerlo bediende parochiekerken op. In het bisdom 's-Hertogenbosch: Diessen, Tilburg, Enschoot, Moergestel, Haaren, Waalwijk, Drunen, Loon-op-Zand, Poppel, Hapert en Hoogeloon, Beerse, Retie, Mierlo, Tongerlo, Westerlo, Oevel. In het bisdom Antwerpen: Klein-Zundert, Alphen, Chaem, Nispen/Roosendaal, Kalmthout, Ravels, Olen, Herentals, Duffel, Broechem, Oelegem, Herselt. In het bisdom Mechelen: Diest Sint-Sulpitius, Diest O.L.Vrouw, Vissenaken Sint-Pieter en Vissenaken Sint-Martinus. In het bisdom Namen: Orp-le-Grand. Het *Memoriale Tongerloense* (AAT, II, nr. 100) registreert een eeuw later, in 1740, veertig parochies (drieëntwintig op Oostenrijks gebied en zeventien op het grondgebied van de Republiek der Verenigde Provinciën) bediend door negenenzestig norbertijnen van Tongerlo, drieënveertig op Oostenrijks gebied en zesentwintig in de Republiek. De hiervoor genoemde reeks van drieëndertig kerken was vermeerderd met Duizel, Onsenoort, Oosterwijk (Houtvenne), Ramsel, Riel, Schaffen en Zoerle. Het aantal communicanten, dit zijn gelovigen die hun Paasplicht in genoemde parochies dienden te vervullen, bedroeg 36.867 personen.

parochiezielzorg, die hierdoor in de problemen kwamen. Hij was daarom bereid norbertijnen op hun vroegere parochies te benoemen op voorwaarde dat ze met succes het pastoorsexamen doorstonden, net zoals de secularen.

In Nederland beschouwden de vroegere rechthebbenden de opschorting van de patronaats- en collatierechten als een voorbijgaand verschijnsel. De uitstervingsmaatregelen die door de burgerlijke overheid ten aanzien van de contemplatieve orden waren getroffen, werden hier van kerkelijke zijde als onwettig aangezien. Bij hun herstel hoopten de abdijen derhalve al hun rechten te zien herleven. De Nederlandse bisschoppen waren echter, in tegenstelling tot hun Belgische ambtgenoten, niet geneigd de regulieren opnieuw in het parochiepastoraat te betrekken. In Nederland stond immers een jonge en vitale seculiere clerus afwijzend tegenover de traditionele overmacht van de ordesgeestelijken, die, met enige argwaan tegenover de rechtgelovigheid van de seculiere geestelijkheid, al te lang de "missiestaties" van de Hollandse Zending hadden bemand⁷⁾.

2. De afgeschafte abdij van Tongerlo en haar parochies in Nederland

Evermodus Du Champs was van 1807 tot 1832 pastoor te Tilburg en gelijktijdig prior en voorzitter van het regentencollege dat, tijdens de vacature van het abbatiaat, leiding moest geven aan de uitgedreven abdijs-gemeenschap van Tongerlo⁸⁾. Zijn goede verstandhouding met de apostolische vicarissen van Breda en Den Bosch liet de bezetting van Tongerloze parochies door norbertijnen vlot verlopen. Zo lang er nog kandidaten beschikbaar waren, werden bona fide afspraken gemaakt over hun benoeming. Du Champs hoefde daarbij geen beroep te doen op het presentatierecht van de abdij.

De hoogbejaarde prior was er echter de man niet naar om voor zijn rechten op de bres te springen. Hij koesterde geen toekomstdromen meer, want zijn abdijsgemeenschap leek toch ten dode gedoemd. Met weemoed

⁷⁾ Aldus de situatieschets die Mattheus Eustachius Gonella, nuntius te Brussel en apostolisch visitator van de regulieren in België, in 1851 aan het Staatssecretariaat zond in: ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, *Segreteria di Stato*, prot. nr. 36349. Nuntius Gonella was, na het ontslag van Th.F. Corselis, bij pauselijke breve van 20 december 1850, als visitator van de regulieren in België aangesteld. ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, *Nunziatura di Bruxelles*, IX, 2.

⁸⁾ L.C. VAN DYCK, *Evermodus Du Champs, pastoor van Tilburg (1807-1832) en prior van de verdreven abdijsgemeenschap van Tongerlo*, in *De Lindeboom (Uitgave gemeentearchief Tilburg)*, Jaarboek IX-X, 1985-1986, pp. 167-202.

maar met gelatenheid had hij zich bij deze situatie neergelegd. Daarom onderging hij ook gedwee de kerkpolitiek van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, een politiek die de Napoleontische uitstervingsmaatregelen ten opzichte van de oude kloosterorden bestendigde. Ook daarom kon hij er niet toe besluiten nieuwe kandidaten in de “corporatio Tongerloensis” op te nemen, al was dit van kerkelijke zijde geoorloofd door een pauselijk indult dat reeds in 1802 aan Tongerlo was verleend⁹). Pastoor Du Champs wist maar al te goed dat hij de vicarissen bij de regering in verlegenheid zou brengen als hij hen verplichtte de rechten van zijn afgeschafte religieuze corporatie openlijk te erkennen¹⁰).

Naarmate de abdijgemeenschap de opvolging niet meer kon verzekeren, gingen de Tongerlose parochies geruisloos over in de handen van de seculiere geestelijkheid. Dat lot was ook de parochie van het Heiken te Tilburg beschoren. Na het overlijden van Du Champs moest de eerste Tongerlose superior Arnold Van Puttegem al vlug aan de apostolisch vicaris van Den Bosch schrijven dat er geen norbertijn meer beschikbaar was voor het pastoraat op de parochie van het Heiken¹¹).

In de euforie van de Belgische onafhankelijkheid en van het herwonen bestaansrecht van zijn abdij, was superior Arnold Van Puttegem, wat al te overmoedig op zijn vermeende aloude rechten gaan staan. Deze pastoor van Essen had zich geroepen gevoeld om een einde te maken aan het tussentijdse regentenbewind van de vacante abdij. Hij wilde een nieuw tijdvak inluiden. Met instemming van aartsbisschop Sterckx van

⁹) Uitgevaardigd op 12 april 1802 voor een periode van zeven jaar op aanvraag van A. Heylen die in Rome als balling leefde (TONGERLO, Abdijarchief te citeren als AAT; AAT, IV, bundel 49, n. 113, origineel), werd het rescript telkens voor zeven jaar vernieuwd op 7 augustus 1807 en op 31 januari 1814 (AAT, IV, bundel 364/1, XVIII). De tekst werd gepubliceerd: J.B. VALVEKENS, *Rescriptum pontificium anni 1802*, in *An. Praem.*, LVII, 1981, 242-246. — De bevoegdheden van het regentencollege werden bevestigd en de toelating verleend novicen op te nemen die in een van de norbertijnse parochies één jaar novicaat konden volbrengen waarna ze tot de plechtige professie konden worden toegelaten. Ze zouden geen uitwendig teken van hun religieuze staat moeten dragen. Van deze mogelijkheid tot recruterig werd echter nooit gebruik gemaakt.

¹⁰) H. Den Dubbelden, apostolisch vicaris van 's-Hertogenbosch, aan A. Antonucci, zaakgelastigde van de H. Stoel in Den Haag, 1838, 26 december, kopie ROME, Archief van de Congregatie De Propaganda Fide, *Scritture riferite nei congressi, Belgio-Olanda*, — hierna te citeren als APF, SCBO — vol. 21 (1834-1938), fol. 689. — Zie ook L.C. VAN DYCK, *Evermodus Du Champs, pastoor te Tilburg (1807-1832) en prior van de verdreven abdijgemeenschap van Tongerlo*, in *De Lindeboom, Jaarboek van de gemeentelijke archiefdienst van Tilburg*, IX-X, 1985-1986, pp. 167-201.

¹¹) H. den Dubbelden aan Van Puttegem, d.d. 7 november 1838, kopie APF, SCBO, vol. 21, fol. 666.

Mechelen was hij op 20 juni 1832 door het handjevol overlevende Tongerloënsers tot *superior* gekozen en reeds op 1 december 1833, twee dagen na het overlijden van de norbertijn Mattheus Henricus Van Looy, pastoor van Alphen (Noord-Brabant)¹²⁾, had de gloednieuwe overste de seculiere kapelaan van deze parochie voor benoeming tot pastoor van die plaats bij de apostolisch vicaris van Breda¹³⁾ voorgedragen¹⁴⁾.

De superior miste blijkbaar de rustige tact waarmee Du Champs met de kerkelijke overheid was omgegaan: zijn eerste optreden als gezagdrager liep dan ook met een vreselijke sisser af en dat greefde hem diep. Erger nog, superior Van Puttegem voelde zich gebelgd toen de apostolisch vicaris Hendrik Den Dubbelden van Den Bosch, zonder enig overleg, een seculier tot opvolger van de overleden norbertijn Jeroen Pessers, pastoor van Moergestel¹⁵⁾, benoemde. Hij klom onverwijld in de pen en op 29 oktober 1838 zond hij een bezwaarschrift tegen het benoemingsbeleid van de Bossche vicaris naar kardinaal Frasoni, prefect van de Congregatie de Propaganda Fide, te Rome. De kardinaal gewaardigde zich gehoor te geven aan Van Puttegems protest en suste de klager in een brief van 1 december 1838: er moest blijkbaar een vergissing zijn begaan, meende Frasoni. Den Dubbelden had in geen geval de rechten van Tongerlo willen negeren, maar vermoedelijk werd hier uit pure noodzaak gehandeld. Daarom kon de benoeming van de nieuwe pastoor van Moergestel niet ongedaan gemaakt worden. Frasoni beloofde echter vicaris Den Dubbelden te verzoeken in de toekomst met de rechten van Tongerlo rekening te houden¹⁶⁾.

En inderdaad, de pauselijke zaakgelastigde in den Haag maakte aan de vicaris van Den Bosch de waarschuwing van Frasoni over. Ontstemd over dit optreden, hekelde Den Dubbelden, in zijn schrijven van 7 november 1838, het bravourestukje van de Tongerloze gezagdrager. De vicaris verbaast er zich over dat een voor hem onbekende overste onaangemeld uit het niet komt opdagen en zonder meer achter zijn rug om klacht neerlegt bij de hoogste kerkelijke instantie. Hij wijst

¹²⁾ Hij was pastoor in Alphen (Noord-Brabant) van 1812 tot 1833. Zie *Necrologium Ecclesiae B.M.V. de Tongerlo* edidit W. VAN SPILBEECK, Tongerlo, 1902, p. 245 (te citeren als *Necrologium*).

¹³⁾ P.B.A. MELIEF, *Joannes van Hooydonk, apostolisch administrator en vicaris van het vicariaat Breda, eerste bisschop van Breda, 1827-1853-1867* (Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland, 71), Tilburg, 1987, XXXII+410 blz.

¹⁴⁾ AAT, *Minuutboek Van Puttegem*, p. 5.

¹⁵⁾ Jeroen Pessers was pastoor van 1810 tot 1838. Zie *Necrologium*, p. 104

¹⁶⁾ Frasoni aan Van Puttegem, origineel in AAT, bundel Backx, 1838, 1 december.

de aanklacht dan ook resoluut van de hand en rechtvaardigt zijn eigen handelwijze met een verwijzing naar de kerkpolitiek van de Nederlandse regering. In de nadagen van de Brusselse opstand van 1830, zo beweert hij, werd de uitoefening van de zielzorg op Nederlands grondgebied ontzegd aan regulieren of seculieren die in België verbleven¹⁷).

Tot zijn verdediging kon de Tongerlose superior alleen aanvoeren dat hij verantwoordelijk was voor het behoud van de aloude rechten en voorrechten van zijn abdij¹⁸). Dit was een argument dat Van Puttegems raadgever, de superior van de cisterciënzers van Bornem, Robert van Ommeren¹⁹), met succes had gehanteerd om de pauselijke bevestiging van het presentatierecht van zijn voormalige abdij van Sint-Bernards aan de Schelde te verkrijgen²⁰).

3. Het omstreden benoemingsrecht van de abten.

De botsing van het 'nieuwe' Tongerlo met de Nederlandse apostolische vicarissen was geen alleenstaand geval: vijftig jaar lang weergalmde immers de correspondentie met Rome van het wapengekletter tussen het plaatselijke episcopaat en de ordesgeestelijken²¹).

¹⁷) Den Dubbelden aan Van Puttegem, 1838, 7 november, kopie, APF, SCBO, vol. 32, fol. 666.

¹⁸) APF, SCBO, vol. 21 (1834-1838), fol. 664-665.

¹⁹) Geboren te Roosendaal 20 januari 1806, als cisterciënzer ingekleed op 2 februari 1831 werd Robert (Jacobus) van Ommeren naar Rome gezonden waar hij met twee andere Nederlanders zijn noviciaat voltooide en op 12 februari 1832 geprofest werd in de cisterciënzerabdij van Santa Croce in Gerusalemme, gehoorzaamheid belovend aan de supprior van de verstrooide gemeenschap van Sint-Bernards-aan-de-Schelde (Hemiksem). Op 9 september 1835, bij de heropricting van deze abdij te Bornem, fungeerde superior Arnold van Puttegem van Tongerlo als secretaris van visitator Corselis. Op 9 september 1835 werd Robert van Ommeren te Bornem tot superior gekozen. Hij ontving de abtelijke waardigheid tijdens het generaal kapittel te Rome waarna de abtszegening hem op 8 juni 1865 werd toegediend. Hij voerde zestig jaar lang het bewind over de abdij te Bornem (1835-1895). Zie B. VAN DONINCK, *Obituarium monasterii loci sancti Bernardi*, Lérins, 1901, pp. XIII, XIV en 10. Een portret van Robert van Ommeren is afgedrukt in *Gastel, land van abten en markiezen*. Gedenkboek bij gelegenheid van het 700-jarig bestaan van de gemeente uitgegeven door het gemeentebestuur van Oud en Nieuw Gastel (Archivariaat Nassau-Brabant), 1975, p. 128.

²⁰) Zie de gedrukte copie van de brief van de Propaganda Fide aan Joannes van Hooydonck, administrator van het apostolisch vicariaat van Breda, d.d. 19 december 1833, in AAT, IV, bundel 291a.- Over de strijd van de cisterciënzers van Bornem voor het behoud van het presentatierecht over de parochies in het bisdom Breda zie Andreas F.MARCUS, *Gastel en de cisterciënzers in Gastel, land van abten en markiezen*, s.l., 1975, pp. 87-146.

²¹) Zie J.P. DE VALK, *Meer Hollands dan paaps? De Nederlandse kerkprovincie en 'Rome' in de tweede helft van de negentiende eeuw*, in *Archief voor de Geschiedenis van de katholieke Kerk in Nederland*, 27, 1985, p. 152.

Maar ook in België was het voortbestaan van het benoemingsrecht van de abten een omstreden probleem geweest. Reeds op 5 augustus 1832 had de abdij van Averbode een proefballonnetje opgelaten. Bij de Congregatie voor de bisschoppen en de regulieren te Rome werd toen opheldering gevraagd omdat de bisschop van Luik de abt van Averbode gewaarschuwd had, dat diens collatierecht vervallen was. Door een uitspraak van Rome hoopte men alsnog een gezagvolle interpretatie over de uitvoering van de Concordaatsartikelen in de hand te krijgen²²). Maar de Romeinse Curie hield zich op de vlakte. Eerst twee jaar later werd aan Fr.Th. Corselis, sedert 1834 apostolisch visitator van de regulieren in België, vanuit Rome de vraag van de abdij van Averbode doorgespeeld: *“Is de bevoegdheid om pastoorsplaatsen te bekleden, zoals gevraagd door de kanunniken van Prémontré, op dit ogenblik verenigbaar met de jurisdictie van de bisschoppen?”* Corselis antwoordde toen dat, naar zijn mening, de bisschoppen van België aan hun benoemingsrecht moesten vasthouden, omdat de eenheid en de doeltreffendheid van het pastoraat er door gediend werden. Hij oordeelt dat de norbertijnen beter van hun vroegere rechten kunnen afzien, want opdringerig gezeur, zo meent de wijze man, zou de goede verstandhouding tussen bisschoppen en regulieren kunnen verstoren²³).

4. Het tegenoffensief van superior Backx

De Belgische bisschoppen hadden inderdaad hun welwillendheid getoond, maar zij hadden niets van hun benoemingsrecht prijsgegeven. Meer nog, de Mechelse aartsbisschop beschouwde de norbertijnen slechts als hulptroepen van de seculiere zielzorgers. Dat schrijft Sterckx met evenveel woorden aan zijn Romeinse agent Mgr. P.J.Aerts in een brief van 20 januari 1845: *“Kunnen zij [de norbertijnen] niet in hun kloosters blijven en vandaar de pastoors gaan helpen zoals de andere kloosterlingen doen?”* Hij vraagt zich zelfs af of zijn beleid wel rechtvaardig is. Benadeelt hij zijn eigen clerus niet als hij norbertijnen op hun vroegere parochies benoemt? Seculiere priesters met een betere vorming

²²) AVERBODE, Archief Abdij (= AAA), sectie I, Bundel 29-30, H, 1, 1. De vraag stond ook op de agenda van de eerste samenkomst van de superioren der vroegere abdijen op 26 augustus 1834 met Visitator F.Th. Corselis te Mechelen. AAA, sectie III, bundel 28, B 1. Zie A. MAES, *Het herstel van Averbode*, in *An. Praem.*, X, 1934, 256-257.

²³) BRUGGE, *Bisschoppelijk archief, Corselis*, 562, repertorium p. 3.

en met meer ervaring dreigen achtergesteld te worden bij jongere kloosterlingen die niet zoveel in hun mars hebben²⁴). Deze opvattingen werden kerkrechtelijk gestaafd en onderbouwd door de Leuvense hoogleraar canoniek recht, Marianus Verhoeven, in een publicatie die heel wat weerstand opriep bij de regulieren²⁵).

Het elegante compromis van het bekwaamheidsexamen waar kardinaal Sterckx zo trots op was²⁶), zinde superior Backx helemaal niet. Vooral zijn opvattingen over de kloosterlingen als hulptroepen van de seculiere pastores waren hem blijkbaar een doorn in het vlees. Men bedenke dat de Tilburger Peter Huibrecht Backx seculiere priester van

²⁴) Sterckx aan Aerts, d.d. 20 januari 1845, MECHELEN, *Archief aartsbisdom, Collegium Romanum*. — Deze theorie was niet door Sterckx uitgedacht. In Mechelen bestond hierover blijkbaar een traditie. In zijn *Diurnale* noteerde H.J.Crils, abt van Tongerlo, reeds op 15 december 1675, dat aartsbisschop Alfons de Bergues (1671-1689) had geëist volgende restrictieve clause in te lassen in de dimissoriaalbrieven van de norbertijnen, die in Mechelen examen gingen afleggen voor het verkrijgen van biechtjurisdictie: "*Cum necessitate urgente parati videantur esse aliqui nostrae Ecclesiae religiosi, qui subsidiariam operam in pastoralibus muniis, ubi a Pastoribus vestrae dioecesis requiruntur et committentur, praestent.*" (= Omdat in geval van nood een aantal kloosterlingen van onze kerk als reserve klaar zouden staan voor de pastorale diensten wanneer ze op vraag van de pastoors van uw bisdom daartoe opdracht zullen krijgen). AAT, *Diurnale Crils*, p. 17.

²⁵) Marianus Verhoeven, geboren in 1809 te Uden (N.Br.), behaalde zijn doctoraat in de beide rechten aan de Sapienza-universiteit te Rome. In 1835 werd hij professor aan de Leuvense universiteit. Hij wekte nogal wat beroering bij de regulieren door de publicatie van zijn werk over de rechten en plichten van de reguliere en seculiere geestelijkheid: *De regularium et saecularium clericorum iuribus et officiis liber singularis*, Leuven, 1846. Zie A. VAN HOVE, *L'enseignement de la théologie à l'université de Louvain depuis sa restauration en 1834*, in *Ephemerides theologiae Lovanienses*, 9, 1932, 666-668; Art. Verhoeven, Marien, in *Biographie nationale*, XXVI, 653. Tegen de stellingen van Verhoeven publiceerde V. De Buck, bollandist, s.j., anoniem: *Examen historicum et canonicum libri R.D. Mariani Verhoeven de regularium et saecularium clericorum iuribus et officiis*, 1ste deel, 1847 (Het tweede deel werd niet gedrukt maar berust in het handschrift van De Buck in AAT, V, nr. 135. Daarom mag verondersteld worden dat dit verweerschrift op verzoek van superior Backx werd samengesteld. Zie Jan CORTHOUTS, *Inventaris van de handschriften in het abdijarchief te Tongerlo*, Tongerlo, 1987, nr. 351, p. 214). Een weerlegging werd ook nog geschreven door de jezûiet J. Van Hecke, een raadgever van superior Backx, onder de titel *Gravamina institutis regularibus illata per librum R.D. Verhoeven de regularium et saecularium clericorum iuribus et officiis*, in 4°, 22 p. Dit kleine werkje werd in een beperkte oplage gedrukt zonder opgave van plaats of jaar.

²⁶) Sterckx aan Cappacini, 1841, 6 april, MECHELEN, *Archief Aartsbisdom, Fonds Sterckx*, Correspondentie met Rome. Sterckx drukt hier zijn mening uit dat in Nederland het patronaatsrecht moeilijk zal kunnen gehandhaafd worden omdat de meeste rechthebbers in België verblijven en de regering de uitoefening van dit recht zal dwarsbomen. Op zich is dat geen ramp, oordeelt Sterckx, op voorwaarde dat de Nederlandse bisschoppen hetzelfde begrip opbrengen voor de problemen van de regulieren als hun Belgische collega's.

het vicariaat 's-Hertogenbosch was toen hij in 1835 als eerste nieuweling het nog verspreid levende *corpus Tongerloense* ging vervoegen.

Hij had zijn opleiding gekregen in de katholieke Generaliteitslanden waar een klimaat van stevig ultramontanisme heerste, waar echte vroomheid gelijke tred hield met scrupuleuze aanhankelijkheid aan Rome en werd gewaarborgd door een fikse afkeer van alles wat naar Verlichting zweemde. Verfoeid werd hier het "liberalisme" dat de Belgische bisschoppen en vooral aartsbisschop Sterckx in de schoenen werd geschoven ter wille van hun positieve houding tegenover de Grondwet van het nieuwe België, die vrijheid van godsdienst waarborgde²⁷). Na zijn korte proeftijd in de norbertijnenabdij van Averbode werd priester Backx onmiddellijk ingezet bij twee bejaarde norbertijner pastoors om de norbertijnse opvolging veilig te stellen: hij werd achtereenvolgens assistent bij de pastoor van Broechem en coadjutor van die van Essen. Eenmaal superior werd Backx nog scherper geconfronteerd met het probleem van de parochiedienst, die wegens personeelsgebrek aan de Tongerloënsers dreigde te ontsnappen. De eerste priesters van de nieuwe oogst zouden om die reden nooit gemeenschapsleven kennen en hun hele kloosterleven als pastoor op een Tongerlose parochie doorbrengen²⁸). Niet te verwonderen dus dat het probleem van het behoud van de parochiezielzorg Backx nauw aan het hart lag.

In het voetspoor van de cisterciënzer Robert van Ommeren zal superior Backx gaan ijveren om weer voet aan de grond te krijgen in de vroegere parochies van Tongerlo in Nederland. Om dat doel in de gegeven omstandigheden te kunnen bereiken zocht hij ruggesteun bij Rome. Op 11 maart 1841 zendt hij een brief aan kardinaal Frasoni, prefect van de Propaganda Fide, en zonder verdere bewijsvoering of specificatie van zijn verlangens vraagt hij onbevangen of de abdij van Tongerlo het presentatierecht over een aantal parochies zou mogen behouden²⁹). Frasoni belooft hoffelijk dat hij dit probleem wil laten onderzoeken en dat hij de internuntius te Den Haag opdracht zal geven de rechtmatige wensen van de regulieren in Nederland ter harte te nemen.

²⁷) E.R.M. HOFFMAN, *Noord-Brabant en de opstand van 1830*. (Bijdragen tot de geschiedenis van het Zuiden van Nederland, XXXI), Tilburg, 1974, p. 217. De familiebanden, de vooropleiding en de eerste norbertijner jaren van Evermodus Backx werden onderzocht in L.C. VAN DYCK, *Evermodus P.H. Backx, de "tweede stichter van de abdij van Tongerlo"*. *Bijdrage tot een levensschets (1835-1845)*, in *De Lindeboom (Uitgave Gemeentearchief Tiburg)*, Jaarboek V, 1981, pp. 159-207

²⁸) Jan Reykers in Vissenaken, Ludolf Loonen in Nieuwmoer, Isfried Kuylen en Norbert Bastiaansen in Roosendaal.

²⁹) Zie AAT, IV, nr 291a, 6.

De aanpak van de “restaurator” bestond er in steeds méér te vragen dan er te halen viel. Hij leek zelfs het patronaatsrecht over de voormalige Belgische parochies van Tongerlo op te eisen. In feite echter ging het alleen om de belangrijke Sint-Jansparochie te Roosendaal (N.Br), de enige parochie waar nog tot 21 februari 1844 de Tongerlose norbertijn Ivo Lebon pastoor was. Met het verdwijnen van Lebon zou immers de vraag naar het patronaatsrecht volop aan de orde komen.

Inderdaad, na Lebons overlijden stond vicaris Van Hooydonk voor een moeilijke opgave. Hij maakte in beginsel geen bezwaar tegen de presentatie van een kandidaat door Tongerlo, maar hij vroeg zich wel af of hij de voorgedragen kandidaat inderdaad mocht benoemen. Vicaris Van Hooydonk, oud-president van de priesteropleiding in Breda, kende kwaliteiten en gebreken van deze kandidaat. Hij vreesde bovendien dat hij bij benoeming van de norbertijn Kuylen tegenwind zou krijgen uit de rangen van de seculiere clerus. Daarom vroeg hij op 27 februari 1844 schriftelijk advies bij Innocenzo Ferrieri, de zaakgelastigde van de H. Stoel in Den Haag. In dit schrijven wordt Kuylen afgeschilderd als een deugdzzaam priester, die, helaas, niet erg verstandig en niet goed gezond is. Zijn stem is zo zwak, weet de vicaris te vertellen, dat de gelovigen zijn kanselpreken nauwelijks kunnen horen. Van Hooydonk is dan ook niet zeker van de geschiktheid van Kuylen voor de belangrijke parochie van Roosendaal. Als het hem te doen stond zou hij liever naar een betere kandidaat uitkijken. Daarom de vraag: *“Mag ik in de gegeven omstandigheden een seculiere priester benoemen die beter op zijn taak is voorbereid of moet ik toch de minder geschikte kandidaat van Tongerlo aanstellen?”*.

Reeds op 2 maart geeft internuntius Ferrieri antwoord. De oplossing die hij voorstelt is een staaltje van juridische subtiliteit in dienst van diplomatieke handigheid waarin de welwillendheid van kardinaal Fransoni tegenover de regulieren doorstraalt. Wie minder geschikt is, is niet ongeschikt, redeneert de Romeinse prelaat. Hij kan dus niet op grond van ongeschiktheid worden uitgesloten. Moesten meerdere gegadigden in Tongerlo klaar staan om de pastoorsplaats van Roosendaal over te nemen, dan zou de vicaris in geweten de minder geschikten mogen afwijzen. Maar nu Tongerlo maar één kandidaat heeft voorgedragen, een kandidaat die niet ongeschikt is, moet hij deze benoemen. Tegen zijn zwakke gezondheid zal trouwens wel een kruid gewassen zijn, oordeelt Ferrieri³⁰). Kuylen werd daarop pastoor van de Sint-Jan te Roosendaal.

³⁰) BREDA, Bisschoppelijk archief, Roosendaal, nr. 38B.

Moelijkheden met Joannes Zwijsen, de apostolische vicaris van Den Bosch deden zich voor bij het overlijden, op 5 mei 1849, van de pastoor van Oostelbeers (N.Br.), de norbertijn Adalbert Heylen³¹). Anders dan zijn Bredase collega wijst de koele pragmaticus Zwijsen het presentatierecht van de hand onder verwijzing naar de Nederlandse wet, die leden van een buitenlandse corporatie, in casu de abdij van Tongerlo, uitsluit van pastoorsplaatsen in Nederland. Om deze belemmering te ontwijken zou, volgens de vicaris, de Propaganda Fide aangeraden hebben in Nederland een norbertijns noviciaat te openen. In een schrijven van 3 juni 1849 beklaagt Backx zich over deze afwijzing bij Carlo Belgrado, de apostolische internuntius in Den Haag en vice-superior van de Hollandse Zending. Hij weerlegt daarin Zwijsens argumenten: de burgerlijke wetten betreffende de uitsluiting van vreemdelingen hadden slechts rechtskracht tijdens het korte bestaan (1815-1830) van het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en het voorstel van de Propaganda Fide over de oprichting van een Nederlands noviciaat kan alleen zin gehad hebben in diezelfde periode³²).

In 1851 gaan de poppen weer aan het dansen. Superior Backx neemt het niet dat, zonder voorafgaandelijk overleg, de seculier Joannes Baertmans als tweede kapelaan bij de "witte" pastoor van de Sint-Jan te Roosendaal werd benoemd. Op 14 december 1851 protesteert hij bij nuntius Gonella te Brussel omdat hij slechts op 12 december weet kreeg van deze benoeming³³).

De netelige vraag of Nederlanders hun staatsburgerschap verliezen als ze in de abdij van Tongerlo intreden en daar langer dan vijf jaar verblijven, krijgt tot Backx' geruststelling een gunstig antwoord. Het verlies van het Nederlanderschap zou immers het aantal potentiële pastoors voor Nederlandse parochies aanzienlijk hebben verminderd. Via Isfried Kuylen, de pastoor van Roosendaal, krijgt hij op 26 maart 1852 van advocaat Mr. F.J. van Reijnsingen uitsluitsel over dit probleem. Onder verwijzing naar een recent Arrest van de Hoge Raad bevestigt de jurist dat Tongerloze norbertijnen met Nederlands paspoort hun nationaliteit niet verliezen, zelfs na een verblijf van meer dan tien of twintig jaar, als twee voorwaarden werden vervuld. Ten eerste, mogen ze geen functie van pastoor of onderpastoor in België hebben uitgeoefend. Ten tweede,

³¹) Adalbertus (Joannes Franciscus) Heylen van Olen, geboren op 13 maart 1766, was pastoor van Oostelbeers sedert 1810. Zie *Necrologium*, pp. 88-89.

³²) Zie AAT, IV, Bundel 291a, 1849, 3 juni.

³³) Backx aan nuntius Gonella, kopie AAT, IV, bundel 291a, 1851, 14 december.

mogen zij bij hun vertrek uit Nederland geen verklaring, bedoeld bij art. 76 van het Burgerlijk Wetboek, ondertekenen waaruit blijkt dat zij definitief in den vreemde willen blijven. Krachtens artikel 10 van de wet van 20 juli 1850 raakte iemand zijn Nederlanderschap kwijt als hij vijf jaar in het buitenland verbleef 'met het kennelijk oogmerk om niet terug te keren'³⁴⁾.

Ook in Rome wordt verder geageerd. De voormalige Brusselse nuntius Rafaël Fornari³⁵⁾ was inmiddels curie-kardinaal geworden en Backx hoopte uit deze promotie munt te slaan in de zaak van het patronaatsrecht. In een brief van 12 november 1852 probeert hij Fornari ertoe te bewegen het protectoraat van de norbertijnen in België te aanvaarden³⁶⁾. In een schrijven van 23 december 1851³⁷⁾ zocht hij hiervoor steun bij de generaal van de jezuïeten, de Nederlander Jan Roothaan, met wie hij tijdens zijn eerste verblijf in Rome in 1845 kennis had gemaakt. Backx meende dat zijn eerste suppliek aan Pius IX onbeantwoord was gebleven. Daarom wilde hij Fornari's hulp inroepen. Hij wilde sterk staan tegen de opvattingen van de Nederlandse vicarissen, die zich weinig gelegen lieten aan het presentatierecht van de regulieren. Bovendien vreesde hij dat het herstel van de hiërarchie in Nederland dit recht helemaal zou doen verdwijnen. En omdat er in Rome geen vertegenwoordiging van de orde van Prémontré aanwezig was, moest Fornari bij de curie als machtige beschermer gaan opereren. Roothaan reageert op 10 maart 1852. Onmiddellijk daarna stelt de superior van Tongerlo

³⁴⁾ AAT, Bundel Backx, *Ius patronatus*, 1852, 26 maart.

³⁵⁾ Raffaello Fornari was 'romano di Roma' waar hij werd geboren op 23 januari 1788. Gedurende meer dan 25 jaar doceerde hij theologie aan het Collegio Romano en aan de Academia ecclesiastica (de vormingsschool voor pauselijke diplomaten). In 1838 werd hij te Brussel zaakgelastigde van de H. Stoel bij koning Leopold I, daarna, op 12 december 1839, buitengewoon gezant met de titel van apostolisch internuntius. Titulair aartsbisschop van Nicea benoemd, ontving hij de bisschopswijding te Mechelen op 3 april 1842. Op 10 december 1842 werd hij bevorderd naar Parijs en verliet Brussel op 15 april 1843. Op 21 december 1846 werd hij in petto kardinaal gecreëerd, maar slechts op 30 september 1850 geproclameerd met de titel van Santa Maria sopra Minerva. Hij verbleef in Rome vanaf 1850 tot aan zijn dood op 15 juni 1854. — A. SIMON, *La nonciature Fornari à Bruxelles*, in *Revue d'histoire ecclésiastique*, XLIX, 1954, 462-516, 807-834.

³⁶⁾ Backx aan Fornari, kopie AAT, IV, bundel 291a, 1851, 23 december. Backx deelt mee dat hij aan Roothaan heeft geschreven om diens goede diensten te vragen ten gunste van de aanstelling van Fornari, wiens hulp nodig is omdat de Nederlandse bisschoppen het patronaatsrecht willen laten supprimeren dat enkele norbertijnen hebben op een aantal parochies.

³⁷⁾ Zie AAT, IV, bundel 291a, 1851, 23 december.

een tweede suppliek op, die ook door zijn collega's werd ondertekend. Dit nieuwe verzoekschrift werd aan Roothaan bezorgd met de vraag de suppliek bij de bevoegde instanties voor behandeling te willen indienen³⁸).

De jezuiten-generaal liet zijn opdrachtgevers weten dat de aanvraag over het Staatssecretariaat moest lopen en daaruit besloten de superiores van de Belgische abdijen dat ze opnieuw aan het werk moesten gaan. Op 13 november 1852, staken ze andermaal de hoofden bijeen en haalden er de superior van Bornem, Robert van Ommeren, bij, die hen met zijn Romeinse ervaring moest terzijde staan. Voor de derde keer redigeert Backx dan een suppliek en laat ze weer door de superiores van Averbode, Grimbergen, Park en Postel mee ondertekenen³⁹). Ze hoopten hun aanvraag vlug op haar bestemming te krijgen door bemiddeling van Amandus Helsen, die op het punt stond naar Rome te vertrekken. Maar Helsen vertrok zonder Backx' brieven en bij zijn aankomst aldaar had het Staatssecretariaat reeds op de vorige verzoeken gereageerd: Fornari was inmiddels met een "biglietto" van het Staatssecretariaat, gedateerd op 14 juni 1852, tot kardinaal-protector van de norbertijnen in België benoemd⁴⁰).

De contacten van superior Backx met Amandus Helsen vragen even onze aandacht want ze situeren de Tongerloze superior in de religieus-politieke context van zijn tijd. Amandus Helsen was even behoudsgezind als zijn beruchte broer Karel-Hendrik liberaal was. Als "missionaris" had hij zich rechtstreeks in dienst gesteld van de Romeinse Congregatie de Propaganda Fide, zodat hij als wereldgeestelijke onafhankelijk was van de Mechelse aartsbisschop. Hij zag het als zijn roeping het "liberalisme" van kardinaal Sterckx en de "vrijzinnigheid" van de Leuvense universiteit aan zijn Romeinse opdrachtgevers te rapporteren en in naam van de rechtgelovigheid te bestrijden. Vanaf 1832 had hij gepoogd te Leuven, onder de vleugels van de Propaganda Fide, een eigen seminarie op te richten waar toekomstige priesters in de ware

³⁸) Backx aan Roothaan, minuut [1852], AAT, *Ius patronatus*, 291a.

³⁹) Het verzoekschrift geschreven door Evermodus Backx op 13 november 1852 wordt bewaard in APF, SCBO, vol. 26, 1848-1852.

⁴⁰) ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, *Segreteria di Stato*, Prot. n. 36924 — Amandus Helsen deelde de benoeming van Fornari mee in een schrijven van 3 januari 1853 en voegde bij zijn schrijven een Franse vertaling van het Italiaanse benoemings-biglietto. Zie AAT, IV, Bundel Backx, map *Ius patronatus*, nr. 16a.

Romeinse geest zouden worden opgeleid. Maar dit initiatief was met een sisser afgelopen⁴¹).

Op 13 november 1852 schrijven de superiores nog een tweede Latijnse brief. Deze was bestemd voor de prefect van de Propaganda Fide, kardinaal Frasoni, om lucht te geven aan hun angstige bezorgdheid voor de komende gebeurtenissen. Het gerucht wordt verspreid, zo schrijven ze, dat met het herstel van de katholieke hiërarchie in Nederland het patronaatsrecht van de abdijen definitief zal verdwijnen. Daarom hadden zij zonder dralen contact opgenomen met Carlo Belgrado, de internuntius in Den Haag, maar die had de verontruste superiores voorlopig gerust gesteld. Nu vernemen zij echter dat de bisschoppen Zwijzen, administrator van Den Bosch, en Van Genk, coadjutor van de apostolisch vicaris te Breda, binnenkort naar Rome reizen om de kwestie van het patronaatsrecht definitief te regelen. Dit nieuws werd door nuntius Gonella te Brussel bevestigd.

Om zich tegen deze aanrollende vloedgolf in te dekken bouwen de supplianten een reeks afweerargumenten op, die wel even het bekijken waard zijn. Zij stellen vast dat: 1° het patronaatsrecht van de abdijen historisch en juridisch gefundeerd is op authentieke akten; 2° de meeste door hen bediende parochiekerken op kosten van de abdijen werden gebouwd en 3° de reguliere pastoors er eeuwenlang stand hebben gehouden zelfs toen het calvinisme het land overspoelde en vele seculiere priesters naar het protestantse kamp overliepen; 4° de norbertijnen gesticht zijn met het oog op het parochiepastoraat, en dat de orde een van de voornaamste middelen om haar doel te bereiken zou verliezen

⁴¹) Amandus Helsen geboortig uit Meerhout in de Kempen was een broer van de beruchte Charles-Henri Helsen (1791-1842) priester en stichter van de "Communion apostolique catholique" (Zie Jacques WILLEQUET, *La vie tumultueuse de l'Abbé Helsen (1791-1842). Un schisme libéral et prolétarien à Bruxelles*, Brussel, 1956). Francesco Capaccini, pauselijk diplomatiek agent in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden, typeerde Amandus Helsen in 1830 als een zeer heilig man, die nochtans zo naïef was dat hij scheen te leven in de tijd toen de dieren nog konden praten: ("*Il sacerdote D. Amando Helsen è un santissimo uomo, ma di una semplicità degno del tempo antico quando i buoi parlavano*"). Daarom, zo schreef Capaccini aan Mauro Cappellari, de prefect van de Propaganda, moeten zijn geschriften met de nodige omzichtigheid behandeld worden. Geloofwaardig is alleen het "historisch" gedeelte van zijn correspondentie, met name de beschrijving van gebeurtenissen die hij zelf gezien heeft, want hij kan niet liegen. Zijn beoordeling van de feiten is echter meestal waardeloos. Zie Capaccini aan Cappellari, brief van 24 mei 1830, APF, SCBO, vol. 20, fol. 221-222. — Zie ook A. SIMON, *Le cardinal Sterckx et son temps*, Wetteren, 1950, t. I, pp. 193, 196, 276, 315-316, t. II, p. 419 en A. SIMON, *L'Eglise catholique et les débuts de la Belgique indépendante*, Wetteren, 1949, p. 49.

als hun het patronaatsrecht wordt ontnomen. Dit is voor de briefschrijvers onaanvaardbaar. De ervaring heeft bovendien geleerd, zeggen ze, dat de norbertijnen zich pas echt voor theologische studies gaan warm maken als ze weten dat die theoretische kennis ooit in pastorale praktijk kan worden omgezet. Waar priesters hun pastorale ijver niet kwijt kunnen, gaat de studiejver vlug verflauwen en wordt het nietsdoen een bron van veel ellende.

Tenslotte werd een derde schrijven opgesteld en eveneens gedateerd op 13 november 1852. Backx schrijft in zijn persoonlijke naam aan kardinaal Fornari⁴²). Bij deze brief voegde hij een lijst van de parochies waarover Tongerlo het patronaatsrecht opeiste. Uit de bewaarde minuut blijkt dat de superior niet minder dan 29 parochies, zowel in het aartsbisdom Mechelen als in de vicariaten Breda en Den Bosch, op het oog had. Hij vermeldt er het jaar bij waarin dit patronaatsrecht aan Tongerlo werd toevertrouwd en door wie dat recht werd verleend. Kardinaal Fornari was verrukt over de nauwkeurige informatie en vond dat deze lijst als bewijsstuk moest worden afgedrukt bij de 'positio' (het dossier) over de kwestie van de reguliere parochies⁴³).

Backx had het volgende bewijsmateriaal bij zijn schrijven ingesloten:

1. een afschrift van de bul *Quia vos religiose vivere*, waarin de Avignonese paus Clemens V op 8 oktober 1310 aan de premonstratenzers verlof gaf hun parochies door eigen reguliere priesters te laten bedienen, op voorwaarde dat ze hun jurisdictie ontvingen van de diocesane bisschop⁴⁴);
2. een afschrift van de bul *Piis et honestis* uitgevaardigd te Rome door Bonifatius IX op 8 februari 1396 op verzoek van de abt en de gemeenschap van Tongerlo. Hierin wordt het presentatierecht van de abt bekrachtigd over de volgende parochies: Diest met de kapel van O.L.Vrouw, Broechem met Oelegem, Nispen met Roosendaal en Kalmthout, Poppel met Ravels, Tilburg met Enschoot, Hapert met Hoogeloon, Herselt, Westerlo, Tongerlo, Olen, Oevel, Klein-Zundert, Alphen, Waalwijk, Drunen, Diessen, Oostelbeers, Mierlo, Retie, Visse-naken- Sint-Pieter en Sint-Maarten, Orp-le-Grand⁴⁵).

⁴²) Kopie zonder datum, in AAT, IV, bundel 291a, nr. 14.

⁴³) Kopie APF, SCBO, vol. 26, 1848-1852, 14 december 1852; AAT, IV, 291a, nr. 16.

⁴⁴) Kopie: AAT, IV, 49, nr. 35; AAT, *Fonds Sint-Michielsabdij*, reg.11, fol. 258v^o-259v^o; ed. L. DE PAPE, *Summaria Chronologia insignis Ecclesiae Parchensis Ordinis Praemonstratensis*, Leuven, 1662, 131-135..

⁴⁵) Origineel: AAT, I, nr 1001/a, met loden bul.

3. een afschrift van de brief van kardinaal Frasoni aan superior Van Puttegem d.d.1 december 1838⁴⁶⁾ en van dezelfde kardinaal aan Backx, d.d.8 april 1841⁴⁷⁾.

Als antwoord op Backx' schrijven van 16 december 1852 laat Amandus Helsen weten, in een brief die op 3 januari 1853 aankomt, dat Rafaël Fornari reeds op 14 juni 1852 kardinaal-protector van de Belgische norbertijnen was benoemd. Hij deelt bovendien mee dat de kwestie van het presentatierecht niet langer door de Propaganda Fide maar voortaan door de Congregatie voor de bisschoppen en regulieren zal worden behandeld. Bemiddeling van kardinaal Fornari blijft meer dan ooit nodig, beweert Helsen, omdat de bisschoppen in deze aangelegenheid niet te vertrouwen zijn. Tenslotte deelt hij mee dat de Propaganda Fide, tijdens de aan gang zijnde besprekingen over de reorganisatie van het parochiewezen in Nederland, gunstig advies heeft uitgebracht over de handhaving van het presentatierecht van de norbertijnen. Deze uitspraak zou nog slechts wachten op de bekrachtiging door de paus. Als het zover is zal Helsen een afschrift van dit pauselijk decreet opsturen⁴⁸⁾.

5. Nieuwe argumenten voor het behoud van het patronaatsrecht

De superioren van Averbode, Grimbergen, Park, Postel en Tongerlo gingen op 4 januari 1853, na het ontvangen van deze richtlijnen, opnieuw aan tafel zitten om nogmaals een Latijnse brief op te stellen die ze, volgens de richtlijnen van Helsen, ditmaal aan kardinaal Antonelli, prefect van de Congregatie voor bisschoppen en regulieren te Rome, adresseerden⁴⁹⁾.

Door kerkelijke gezagsinstanties wordt beweerd, zo schrijven ze, dat alle parochiekerken binnen de nieuwe concordataire bisdomsgrenzen op gezag van de H.Stoel werden afgeschaft met hun eigendomstitels, hun

⁴⁶⁾ AAT, Bundel Backx, 1838, 1 december.

⁴⁷⁾ AAT, IV, bundel 291a,6. De inhoud van deze zending is gekend omdat Backx in een schrijven van 18 november 1852 aan Amandus Helsen betreurt dat deze 'apostolische zendeling' voortijdig naar Rome vertrokken was. Voortgaande op ingewonnen inlichtingen meende Backx dat Helsen op 17 november naar Rome zou afreizen, maar toen de Tongerloze superior op 16 november 1852 naar Tienen ging om daar de brieven te overhandigen was Helsen al weg. Kopie Backx aan Helsen, 1852, 18 november, AAT, IV, bundel 291a.

⁴⁸⁾ Origineel: AAT, IV, bundel Backx, map *Ius patronatus*, 3 januari 1853.

⁴⁹⁾ Kopie: AAT, IV, bundel 291a, nr. 17.

zielzorg en hun jurisdictie⁵⁰). Als gevolg van nieuw onderzoek echter moet deze bewering worden aangevochten. In een recente studie⁵¹) wordt immers bewezen dat de Franse regering niet bevoegd was om op grond van artikel XI van 'les articles organiques de Messidor, 18 germinal an X, 8 april 1802' de reguliere instituten af te schaffen. Kardinaal Caprara zou destijds de Franse bewindslieden in opdracht van paus Pius VII op dit ontbreken van bevoegdheid hebben gewezen. Dit uitvoeringsartikel maakte immers geen deel uit van het eigenlijke concordaat tussen de paus en Napoleon: het was een burgerlijk decreet uitgevaardigd door de Franse Consul alléén, een instantie die op dit terrein niet bevoegd is. Ze formuleren daarom de volgende vraag: "*Heeft de orde van Prémontré en hebben de bovengenoemde abdijen, als gevolg van genoemd artikel [van de Organieke Wetten] al hun patronaatsrechten verloren en met name het recht hun eigen priesters voor te dragen voor de taken van pastoor of kapelaan in een aantal parochies?*"

Stel dat de bevindingen van de hogergenoemde historicus juist worden bevonden, zeggen ze in hun schrijven, dan zijn de reguliere instituten met hun rechten en voorrechten gewoon blijven voortbestaan. Daar komt nog bij dat de opheffing van de kloosters werd beslist zonder dat de reguleren tegen de krenking van hun rechten in beroep konden gaan, omdat zowel het Franse als het Hollandse bewind de Organieke Wetten hebben in stand gehouden met het oog op de likwidatie van de kapittels en andere kerkelijke corporaties. Moesten echter, op dit ogenblik, nu de abdijen en de kapittels tot nieuw leven komen, de oversten van de norbertijnenorde nalaten hun rechten op te eisen, dan zouden ze ongetwijfeld aan hun plicht tekort schieten.

Problemen die meekruipen met onafwendbare maatschappelijke veranderingen kunnen zelden glasheldere antwoorden verdragen. Het mag dan ook niet verwonderen dat we in de archivalia die ons ter beschikking stonden geen spoor van een antwoord op deze vraag van de norbertijnen teruggevonden hebben.

⁵⁰) Het pastoraat werd inderdaad gegroepeerd rond enkele centrale parochiekerken (*des cures*) bediend door pastoors van hogere rang. De andere kleine kerkgemeenschappen werden bediend door priesters van lagere rang onder toezicht van de 'curé' en werden daarom 'succursales' genoemd.

⁵¹) Hierbij wordt verwezen naar het werk van S.P. ARTAUD, *Vie de Léon XII*, art. II, cap. XI, p. 129, Brussel, 1843. D. BOUIX, *Tractatus de iure Regularium*, I, Parijs, 1857, pp. 377-381, verdedigt de stelling dat het Concordaat van 1801 geen kloostergemeenschappen kon opheffen, noch hun rechten en voorrechten afnemen.

6. De tweede Romereis van superior Backx.

Intussen was de kerkelijke hiërarchie in Nederland bij breve van Pius IX op 4 maart 1853 hersteld. Gelijktijdig zou het algemeen kerkelijk recht van kracht worden en zouden goed afgelijnde parochies de plaats moeten innemen van de gebieden bediend vanuit de staties der Hollandse zending. Maar het zou nog wel tot 1862 duren vooraleer de normalisering van het parochiewezen rond was⁵²).

Van deze inloopmarge heeft Backx vermoedelijk gebruik willen maken om zelf naar Rome te gaan en daar ter elfder ure te redden wat nog te redden viel. Er hangt echter een waas van geheimzinnigheid over deze tweede Romeinse expeditie, die niet minder dan één jaar en vier maanden duurde⁵³). Superior Backx had Tongerlo verlaten op 19 november 1853 samen met een medebroeder, de jonge priester Anselmus (Carolus, Laurentius) Van Rooy uit Dessel⁵⁴). Op 20 november kreeg Backx in Brussel van nuntius Gonella, pauselijk visitor van de norbertijnen in België, een attest waaruit blijkt dat de superior van Tongerlo ditmaal met de zegen van de nuntiatuur vertrok en de nodige legitimaties bij zich droeg om in de Eeuwige Stad besprekingen te voeren⁵⁵). In Rome heeft Backx zijn intrek genomen in het klooster van San Bernardo alle Terme, de residentie van abt Cesari, procurator generaal van de cisterciënzers (bernardijnen). Dit verblijf had hij tijdens zijn

⁵²) J.A. DE KOK, *Kerken en godsdienst*, in *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, deel 12, Haarlem, 1977, 247-249.

⁵³) Superior Backx was in januari 1845 in een onstuimige bui en tegen de zin van de apostolisch visitor Corselis een eerste maal naar Rome afgereisd via Parijs waar hij instructies ging halen bij de voormalige Brusselse internuntius Fornari. Het grootste deel van zijn Romeins verblijf gebruikte hij om tegen visitor Corselis te ageren. Zijn demarches hebben echter weinig zoden aan de dijk gezet. — Tijdens deze tweede Romereis onderhield de superior blijkbaar weinig contact met zijn abdij. Niet alleen ontbreekt alle correspondentie, maar de plaatsvervangende overste, prior Gerlacus Van den Broeck, blijkt slechts door derden, met wie Backx wel correspondeerde, op de hoogte te zijn gebracht van het reilen en zeilen van de Romereizigers. Merkwaardig genoeg heb ik de enige vermelding van deze Romereis aangetroffen in de rekeningboeken van provisor Aloysius Franck die de afwezige Backx geld nastuurt via de nuntiatuur, via Robert van Ommeren (AAT, A VIII 42, pp. 183, 171, 179) of via Backx' raadgever pater Van Hecke. Deze Jozef Van Hecke, jezuïet, was geboren te Brugge in 1795 en overleed in de oude abdij van Drongen op 27 juli 1874. Zie *Biographie nationale*, VIII, Bruxelles, 1884-1885, col.821-824; P. DE BACKER, *Écrivains de la Compagnie de Jésus*, t. III, col.2444.

⁵⁴) Zie AAT, II, nr. 110, p. 182. De aanwezigheid van deze reisgezel (*Necrologium*, p. 90) blijkt uit een schrijven van Van Ommeren aan prior Gerlacus Van den Broeck van Tongerlo gedateerd op 3 januari 1855. Kopie AAT, IV, bundel 291a, nr. 24.

⁵⁵) AAT, Fonds Backx, map 1852-1857.

eerste reis leren kennen via superior van Ommeren voor wie hij nu de kwestie van het patronaatsrecht van Bornem over de parochies Kapellen en Loenhout (aartsbisdom Mechelen) behartigt⁵⁶).

De reizigers waren terug in Tongerlo op 21 maart 1855. Hun reisroute valt moeilijk na te trekken, al beschikken we over enkele aanduidingen die laten vermoeden dat de heenreis over Frankrijk liep en de terugreis over Midden-Europa en Duitsland⁵⁷).

Tijdens Backx' verblijf in Rome, was de seculiere pastoor van de vroegere Tongerlose parochie Klein-Zundert gestorven en werd een der eerstelingen van het nieuwe Tongerlo, Norbert Bastiaansen⁵⁸), sinds 29 oktober 1848 kapelaan in Roosendaal, ter benoeming voorgedragen. Zonder zich om deze kandidatuur te bekommeren benoemde vicaris Van Hooydonk van Breda een seculiere pastoor. Daarop werd het conventskapittel van Tongerlo samengeroepen om tegen deze handelwijze protest aan te tekenen⁵⁹). Ter wille van dit protest kwam de pastoorbenoeming

⁵⁶) Dat blijkt uit een votum van procurator-generaal Cesari van 10 december 1855. AAT, Bundel Backx, map *Jus patronatus*, nr. 31.

⁵⁷) Betreffende de reis naar Midden-Europa beschikken we enkel over een vermelding in AAT, Cat. 23A, p. 1. In Bornem is blijkbaar geen materiaal in verband met deze tocht voorhanden. Ook de historicus Waltman Van Spilbeeck, een tijdgenoot van de superior, rept met geen woord over deze niet onbelangrijke reis. Werd Backx in Rome geattendeerd op de restauratiebeweging die ook in de Donaulanden op gang gekomen was en heeft hij een aantal abdijen bezocht? Van de superior van Tongerlo is namelijk geweten dat hij zich geroepen voelde om een leidende rol in de nieuwe hiërarchie van de herrijzende orde te gaan vervullen. In de maand juli 1852 kwamen de norbertijnenabten uit de landen der Donaumonarchie in Marienbad (Bohemen) samen om het herstel van de vroegere ordestructuren te bespreken. Nu het hoofdklooster Prémontré niet meer bestond, wilde men een nieuwe procedure vinden om een abt-generaal aan te stellen. In afwachting daarvan wilden zij hun abdijen onder het toezicht van een abt-praeses plaatsen en werk maken van het herschrijven van de ordesstatuten. Deze plannen vonden echter geen doorgang omdat Rome oordeelde dat genoemde abdijen beter onder het gezag van een apostolisch visitator konden worden geplaatst. Deze taak werd aan kardinaal Schwarzenberg, aartsbisschop van Praag, toevertrouwd. Wilde Rome de weg open houden voor een toenadering tussen de andere overgebleven circarieën van de orde? Zie Eleonore UHL, *Dominik Anton Lebschy, Abt von Schlägl und Landeshauptmann von Oberösterreich* (Schlägler Schriften, 1), Linz, 1971, p. 36.

⁵⁸) Norbert (Petrus) Bastiaansen, geboren te Beek bij Breda in 1817 was in 1837 als vijfde in de reeks nieuwelingen ingekleed, in 1839 geprofest en in 1840 was hij reeds priester. Gedurende meer dan 25 jaar assisteerde hij zijn confrater Isfridus Kuylen op de pastorie van Roosendaal (1848-1873) tot hij in 1873 het pastoraat overnam en het voor de volgende 28 jaar in handen hield. Hij overleed op 8 februari 1901. Zie AAT, Cat. 23A.

⁵⁹) Minuut in AAT, IV, bundel 291a, 23. Dit protest werd bij schrijven van 12 augustus 1854 aan Van Hooydonk overgemaakt (AAT, IV, bundel 294a, 18) en afschriften werden voor informatie op 11 augustus 1854 naar nuntius Gonella in Brussel (AAT, 191a, 20) en internuntius Belgrado in Den Haag (AAT, IV, 291a, 19) gezonden. Belgrado had in een schrijven van 7 november 1853 dit protest aangeraden. Uit een schrijven van

in Klein-Zundert ook in Rome ter sprake waar zowel Backx als bisschop Zwijsen van 's-Hertogenbosch, en Van Genk, coadjutor van Breda, vertoefden. Volgens de berichtgeving van Van Ommeren zou deze laatste daar aan Backx hebben verklaard dat de benoeming van de pastoor van Klein-Zundert niet ongedaan kon worden gemaakt omdat hij reeds geïnstalleerd was, maar dat hij het begane verzuim op een andere manier zou proberen goed te maken. Uit dezelfde bron komt nog het nieuws dat Mgr. Barnabo, van de Propaganda Fide, aan Zwijsen zou hebben verzekerd dat de paus cisterciënzers en premonstratensers in het bezit van hun presentatierecht wilde bevestigen⁶⁰). Genoemde Mgr. Barnabo verklaarde op 6 augustus 1855 aan abt Cesari dat coadjutor Van Genk in zijn rapport geschreven had dat hij de pastoorsplaats van de Sint-Jansparochie te Roosendaal aan de norbertijnen van Tongerlo toekent. Van Klein-Zundert is geen sprake. Ook niet van de andere parochies, die in de loop van de jaren in handen van de seculiere clerus waren overgegaan⁶¹).

Voor Backx is dit resultaat teleurstellend. Eenmaal terug in Tongerlo gaat hij opnieuw tot actie over. Hij redigeert een brief voor kardinaal Frasoni en laat die verbeteren door zijn raadgever de jezuïet Van Hecke, die nauwe contacten onderhoudt met de Brusselse nuntiatuur. Een verzoek, gedateerd op 12 juni 1855, uitgaande van kardinaal Frasoni om mogelijke bezwaren tegen de nieuwe parochiegrenzen in Nederland kenbaar te maken, was een welkome aanleiding om in extremis terug te komen op de erkenning van de rechten van Tongerlo. Backx schrijft dat de parochiegrenzen voor hem niet belangrijk zijn, maar wel de kern van het dispuut: het presentatierecht van Tongerlo over de vroegere parochies. Mocht dit recht in het gedrang komen door opheffing, herindeling of samenvoeging van parochies dan wenst Backx hierover met de bisschoppen in overleg te treden. Wat het presentatierecht zelf betreft, was het Nederlandse episcopaat bereid gevonden de aanspraken van de norbertijnen te honoreren, maar enkel voor die parochies waar op dat

14 augustus 1854 blijkt dat hij een exemplaar van het kapittelbesluit naar Rome heeft doorgestuurd. — In het ontwerp van het kapittelbesluit staat bij de zin: "*attento quod talis collatio laedat jus praesentandi nostrum certum et inconcussum*" (= dergelijke begeving treedt ons uitdrukkelijk en onbetwist presentatierecht met de voeten) in de rand de aantekening: "*attento quod recentissime ius nostrum praesentandi Romae confirmatum fuerit*" (= opgemerkt moet worden dat onlangs ons presentatierecht in Rome werd bevestigd).

⁶⁰) Van Ommeren aan Van den Broeck, orig. AAT, 1855, 3 jan., IV, 291a, 24.

⁶¹) Kopie met titel: *Copie d'une lettre que le procureur général Caesari a reçue de la Propagande*, AAT, Bundel Backx, map *Ius patronatus*, 25.

ogenblik leden van de orde werkzaam waren. Voor Tongerlo was dat alléén de Sint-Jan van Roosendaal. Backx had meer gewild en daarom houdt hij hardnekkig vast aan zijn eisen betreffende het patronaatsrecht.

Om zijn aanspraken ook ditmaal een juridische basis te geven grijpt Backx nogmaals naar een authentiek afschrift van de bul waarin Bonifatius IX op 8 februari 1396 het patronaatsrecht van de abt van Tongerlo over meerdere parochiekerken goedkeurde. Volledigheidshalve doet hij opmerken dat de kerken van Haaren, Moergestel en Duizel daaraan moeten worden toegevoegd en signaleert hij al de gevallen waarin, naar zijn aanvoelen, de bisschoppen deze verworven rechten met voeten hebben getreden. Naast de bewijsstukken worden de bekende argumenten nog eens te voorschijn gehaald: het eeuwenlange standhouden van de norbertijnen tegen het voortschrijdende calvinisme, en vooral wordt nogmaals dik in de verf gezet dat de orde van Prémontré werd gesticht met het oog op het parochiepastoraat. De orde, beweert de Tongerlose superior, kan niet of nauwelijks zonder parochiezielzorg bestaan, want de kloosterdiscipline en de studiejver hangen er in hoge mate van af⁶²).

Met argusogen wordt het doen en laten van de bisschoppen met betrekking tot pastoorsbenoemingen verder in de gaten gehouden. Als Backx er lucht van krijgt dat de Bredase bisschop van zins is na de eerste seculiere kapelaan Smets, ook nog een tweede (Ooms) aan de Sint-Jan in Roosendaal te benoemen, schuift hij uitdagend zijn eigen kandidaat naar voren: de norbertijn Gilbertus Koopmans, afkomstig uit Hoeven bij Breda. In een begeleidend schrijven verantwoordt hij deze zet door te wijzen op zijn plicht de rechten van zijn abdij ongeschonden te bewaren⁶³).

Ook te Rome houdt Backx ijzers in het vuur. Hij volgt van nabij de gang van zaken in verband met de Belgische parochies waarvoor de abdij van Bornem haar rechten blijft opeisen. Hij bewaart een afschrift van het "votum" van 10 december 1855 dat door abt Cesari aan de Congregatie voor de bisschoppen en de regulieren was voorgelegd. Hierin weerlegde de procurator van de cisterciënzers de stelling van kardinaal Sterckx, die het vrije bisschoppelijke benoemingsrecht in alle

⁶²) "*Vix aut ne vix quidem sine curis existere valet, quia rigor disciplinae ac studium plus quam credi possit inde pendeant.*" ([De orde] kan zonder parochies amper overeind blijven, omdat de gestrengheid van de kloosterdiscipline en de studiejver sterker dan men zou vermoeden daarvan afhankelijk zijn). AAT, Bundel Backx, *Ius patronatus*, 26, 27.

⁶³) Backx aan bisschop van Breda, 1855, 18 november. AAT, Bundel Backx, *Ius patronatus*, 30.

parochies van het bisdom, meent te mogen afleiden uit art.10 van het Concordaat van 1801⁶⁴).

Op maandag 28 juli 1856 bracht een 'congregatio generalis' alle leidende figuren van de Propaganda Fide samen voor de laatste bespreking over de reorganisatie van het parochiewezen in Nederland. Vanuit Rome rapporteerden twee Tongerlose studenten, Alfons Volkers en Celestinus Swinnen⁶⁵), aan Backx wat abt Cesari, bij wie ze inwoonden, hun hierover had verteld. Via Backx vliegen de nieuwtjes reeds op vrijdag 1 augustus in ijltempo naar de internuntius in Den Haag⁶⁶)! De studenten weten te melden dat de vier uur durende discussie erg geanimeerd was. Ze berichten dat kardinaal-protector Fornari, op wiens steun Backx heel zijn hoop had gevestigd, voor deze belangrijke bijeenkomst verstek had laten gaan 'wegens politieke omstandigheden'. Mgr.Barnabo van de Propaganda Fide had na afloop verklapt dat het resultaat voor beide partijen zeer bevredigend mocht heten en dat voor de praktische uitvoering van de Romeinse besluiten de internuntius in Den Haag uitgebreide bevoegdheden zou krijgen.

De omstreden kwestie zou tenslotte door een realistisch vergelijk opgelost worden. Rome liet wel wat ongenoegen blijken over de slagvaardigheid van de Nederlandse bisschoppen en gaf te verstaan dat de eeuwenlange pastorale dienstbaarheid van de regulieren met de lauwerkrans van erkentelijkheid diende te worden omhangen. Maar de bisschoppen wonnen tenslotte het pleit en om deze overwinnig te rechtvaardigen verduidelijkte de Propaganda Fide haar standpunt. Het zou onbegonnen werk geweest zijn, zo werd gezegd, langs juridische weg na te zoeken welke de huidige rechtskracht was van rechtstitels over vroeger door de regulieren verworven parochies. Eeuwen van diepgaande verandering hadden immers het land grondig omgewoeld en in het huidige politieke bestel moest bovendien zo behoedzaam gemanoeuvreed worden, dat Rome zich alleen maar een administratieve ingreep kon veroorloven. Voor de verdere verhoudingen tussen episcopaat en regulieren werden daarom geen nieuwe decreten uitgevaardigd, maar werd eenvoudig verwezen naar de pauselijke constitutie van Benedictus XIV *Apostolicum ministerium*⁶⁷) van

⁶⁴) AAT, IV, Map Backx, *Ius patronatus*, 30. In art. 10 wordt bepaald dat de bisschoppen de parochiepriesters zullen benoemen, maar alleen personen die door de regering aanvaard zijn.

⁶⁵) *Necrologium*, (Volkers) p. 228 en (Swinnen) p. 47.

⁶⁶) Backx aan Settimio Vecchiotti, 1 augustus 1856, AAT, Bundel Backx, *Ius patronatus*, 32.

⁶⁷) *Bullarium Benedicti XIV*, IV, Rome, 1758, p. 42.

30 mei 1753, die eertijds de verhouding bisschoppen-regulieren in Engeland had geregeld. Zonder een principiële uitspraak te doen, bezegelde en bezegende Rome een feitelijke toestand⁶⁸).

Dat *una misura economica provvisoria* de enige haalbare formule was, verduidelijkt kardinaal Barnabo nog in zijn instructies aan internuntius Settimio Vecchiotti. Een onderzoek ten gronde naar het voortbestaan van de rechten der regulieren, zo zegt hij, zou de spanning tussen bisschoppen en regulieren alleen maar hebben verscherpt. Als tegenwicht voor de vol-doening die aan het episcopaat werd geschonken, mag de internuntius nu zonder blozen openlijk voor de belangen van de regulieren opkomen⁶⁹).

7. Slotbeschouwing

Aan het eind van dit verhaal lijkt de vraag gerechtvaardigd of de verbeten strijd van superior Backx voor het behoud van het traditionele parochiepastoraat de juiste koers heeft uitgezet voor de tocht van zijn gemeenschap doorheen de nieuwe tijd.

Bij de wedergeboorte van de norbertijnenabdijen na 1830 stellen we het bekende verschijnsel vast dat leidinggevende figuren, die de schakel moesten vormen van oud naar nieuw, zich veiliger voelen op de vaste grond van de traditie dan op de losse grond van de nieuwe werkelijkheid. Al had de Tongerlose superior Backx het abdijsleven van het Ancien Régime niet zelf meegemaakt, de continuïteit van het norbertijnenleven werd hem tijdens zijn korte noviciaatsopleiding in Averbode ingehamerd. Hier had een edelmoedige en vurige superior Dierckx de novicen door zijn voorbeeld ingeprent dat de observantie van de norbertijnen traditiegetrouw moest herleven net zoals ze voor honderd jaar beleefd werd⁷⁰). In het leefkader van het Ancien Régime was parochiedienst ongetwijfeld de belangrijkste uiting van de pastorale zending van de abdij. Maar de uitschakeling van dit sociale systeem had de rol van de abdijen en hun pastoraat aangetast. Nu stonden superior Backx en zijn collega's voor de moeilijke opgave een eeuwenoude traditie te verzoenen met een nieuw maatschappijbeeld.

⁶⁸) Kopie van de omzendbrief van kardinaal A.C.Barnabo, prefekt van de Propaganda Fide, dd.1856, 29 aug. in AAT, Bundel Backx, *Ius patronatus*, 32, 33 (Nederlandse vertaling). Zie ook 's-HERTOGENBOSCH, *Bisschoppelijk Archief*, Witheren, map nr. 468.

⁶⁹) Barnabo aan Vecchiotti, 1856, 29 aug., kopie in AAT, Bundel Backx, *Ius patronatus*, 32, 12.

⁷⁰) Kopie brief van Dierckx aan Van Puttegem, 1836, 26 februari, AAT, *Minuutboek Van Puttegem*, p. 20.

De wijze visitator Corselis had, bij de wedergeboorte van de abdijen, aangeraden de gewijzigde situatie realistisch en positief onder ogen te zien: “In deze tijd verdraagt onze samenleving niet meer dat chagrijnige priesters en monniken hun verstandigheid in de marge van de maatschappij blijven koesteren”⁷¹). Hij had hen vermaand: “Het onzalige hoofdstuk met als titel ‘Het is bij ons gewoonte’ werd door God de Heer in een veertig jaar durende ballingschap vernietigd en begraven. Kijk dus goed uit en laat datzelfde verderf, maar nu onder de gewijzigde titel ‘Bij ons is het altijd zo geweest’, niet uit het graf opstaan en de herboren kloostergemeenschap andermaal naar de ondergang voeren”⁷²). Superior Backx heeft echter hemel en aarde bewogen om de invloed van Corselis uit te schakelen en de teugels van het bestuur zelf in handen te nemen⁷³).

De aanpassingsmaatregelen van Corselis waren nochtans, onbevooroordeeld gezien, doelgerichte pogingen tot sanering van een euvel dat de Brabantse norbertijnenabdijen reeds vóór de revolutie teisterde. De dagorde voor de “binnenheren” was zo gevuld met koorgebed en bijkomende diensten voor overledenen dat niet iedereen genoeg krachten en energie overhield om zinvol werk te verrichten⁷⁴). Wanneer in een poging om de vroegere parochies terug in handen te krijgen bij herhaling wordt beweerd dat belangstelling voor de studie enkel wordt geprikkeld door het vooruitzicht van latere parochiezielzorg, dan mag de vraag gesteld worden wat dan wel de diepere zin was van het leven in de abdij. Deze vraag wordt nog stringenter bij het lezen van de visitatieverslagen b.v. van Tongerlo, waarin apostolisch visitator Gonella bij de ‘binnenheren’ een gevoel van onvervuldheid vaststelt, misnoegdheid en kritiek, verveling en gekanker aanklaagt in zijn visitatieverslag van

⁷¹) De Latijnse tekst luidt “*hocce enim tempore lex saeculi obstat quominus sacerdotum et monachorum dyscolorum pervicacia reclusionis cohibeatur*”. Superior Dierckx van Averbode heeft een afschrift van Corselis’ brief waarin deze passage voorkomt op 31 augustus 1835 aan zijn collega Van Puttegem gezonden. AAT, *Franse tijd en Dispersio*, XXI, 1835, 31 augustus.

⁷²) Brief van Corselis aan Dierckx, AAA, bundel 29.30.K 2.

⁷³) Een studie over de Romereis van superior Backx in 1845 is in voorbereiding.

⁷⁴) De Bretoense norbertijn Hervé Le Sage, die de eed van trouw aan de burgerlijke Constitutie van de clerus geweigerd had, doorkruiste half Europa op zijn vlucht voor de Franse revolutionaire legers en verbleef als balling langere tijd in de Belgische abdijen. Als geïnteresseerd buitenstaander werd hij door drie aspecten van het toenmalige conventsleven getroffen. Er werd erg veel tijd besteed aan het koorgebed, de theologiestudie was bijna uitsluitend op de praktijk in de biechtstoel afgestemd en veel tijd werd in recreatie of in ledigheid doorgebracht. Zie X.LAVAGNE D’ORTIGUE, *De la Bretagne à la Silésie. Mémoires d’exil de Hervé-Julien Le Sage (1791 à 1800)*, Paris, 1983, pp. 165-168.

1 november 1857. Als remedie hiertegen raadt hij aan docenten bij voorkeur aan de kerkelijke Romeinse universiteiten te laten vormen. Hij stimuleert de studie van orde- en abdijgeschiedenis, wetenschappelijk onderzoek (denkend aan de bollandisten) en publicatie van boeken “zoals hun voorvaderen deden”. De redenen die hij hiervoor aangeeft spreken een duidelijke taal: “om het nietsdoen en de vereenzaming tegen te gaan, vooral nu in de huidige omstandigheden, tegen ons verlangen en in strijd met de traditie van de orde, de religieuzen niet in het parochiepastoraat kunnen worden ingezet”⁷⁵).

Wat ligt aan deze malaise ten grondslag? Een gebrek aan visie op de “spiritualiteit” van de orde? Gebrek aan een doelgerichte leiding die niet kon terugvallen op beproefde richtlijnen voor een selectieve en goedgerichte recruteringspolitiek?

Feit is dat bij een aantal jongeren, zoals de latere abt De Swert en de historicus Ignatius van Spilbeeck, onbehagen gegroeid was tegen de campagne van Backx ten gunste van de parochiedienst. Die weerstand kwam voort uit de overtuiging dat éénmanspastoraat onverenigbaar was met de verplichtingen van het kanonikale kloosterleven waarin beschouwing en koorgebed een eerste plaats dienden in te nemen. Een inzicht dus dat op vele punten overeenstemde met de stellingen van de bisschoppen over de zielzorg van de regulieren. De wrevel tegen de parochiedienst werd nog in de hand gewerkt door de persoonlijke levenswandel van de superior, die zich al te gemakkelijk liet mennen door mensen die zijn grootheidsdromen wisten te bespelen. Zijn administratieve zorgen en misschien ook zijn zwakke gezondheid beletten hem gangmaker te zijn in de dagelijkse tredmolen van het conventsleven⁷⁶). In 1860 leidde de afkeer van Backx’ beleid zelfs tot regelrechte opstandigheid⁷⁷).

Door de vasthoudendheid van superior Backx heeft Tongerlo tot in het jongste verleden rechten op het pastoraat van de Sint-Jan in Roosendaal kunnen behouden. Maar daarnaast bleef Tongerlo voor het parochie-

⁷⁵) AAT, IV, Bundel 41, n. 1.

⁷⁶) Na zijn tweede Romereis bleek Backx danig verzwakt en ziek. Op 18 aug. 1855 moet provisor Frank in opdracht van Backx diens correspondentie afwerken. Op 30 augustus daaropvolgende geeft de nuntius, via zijn raadgever Van Hecke, toelating om op vasten- en onthoudingsdagen vlees te eten zolang hij dat nodig zal achten. Bovendien geeft de nuntius verlof om zeebaden te gaan nemen. AAT, Backx, map 1852-1857.

⁷⁷) Zie het gedrukte, ongedateerde en voor Rome bestemde bezwaarschrift van de conventualen van Tongerlo tegen de visitatie die afgevaardigd visitator Ignatius Scherpe-reel op 17, 18 en 19 juli 1860 had gehouden en waarin de klachten van het convent tegen Backx door de visitator onder tafel waren geveegd. ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, *Archivio della Nunziatura di Bruxelles*, Pos. 18 Visita Apostolica, Sez. 2, Rapporto del Visitatore.

pastoraat volledig afhankelijk van welwillende bisschoppen. Dit resultaat was voor Backx zonder meer onbevredigend. Meer nog, het was een gevoelige nederlaag. Werde daardoor misschien zijn verbetering aangescherpt? De vraag mag dan ook gesteld worden of de strijdbaarheid van de gebelgde superior wel het goede wapen was om in de toenmalige Nederlandse context rechten terug te vorderen, die niet meer pasten in het gewijzigde maatschappijbeeld, en om een toestand te bestendigen, die door de maatschappelijke ontwikkeling was achterhaald? Be-grijpelijk is anderzijds dat de overste een bezigheid zocht voor de priesters van zijn gemeenschap, maar betreurd kan worden dat het superioriaat van Backx sterker getekend werd door het herstel van het verleden, dan door ernstig onderzoek naar de beweringen over de doelstelling van de orde waarop de toekomst werd opgebouwd?

Het geeft bovendien te denken dat aartsbisschop Zwijsen in lengte van dagen zure oprispingen kreeg als Tongerlo in zijn vizier kwam. Toen abt Manni in 1857 op suggestie van nuntius Settimio Vecchiotti beroep wilde doen op Tongerlo bij het herstel van het conventsleven in Heeswijk, stond Zwijsen bijzonder argwanend tegenover dit voorstel. Hij vreesde dat het verblijf van de Tongerloze circator zou misbruikt worden om de oude kwestie van de Tongerloze parochies weer op te rakelen⁷⁸). Zelfs de demarches van Backx' opvolger, abt Chrysostomus de Swert, om Berne bij de Brabantse circarie te betrekken werden gedwarsboomd door het spookbeeld van de Tongerloze expansiepolitiek dat aan het ambitieuze optreden van Backx gekoppeld bleef. Tenslotte kreeg procurator-generaal Vitalis Van den Bruel nog in 1878 in een der kantoren van de Romeinse curie te horen dat de pogingen van abt De Swert om tot bundeling van de herrezen abdijen in België en Nederland te komen, geen ander doel konden hebben dan de parochies van Tongerlo in Noord-Brabant terug te winnen⁷⁹).

Werden de verdiensten van "de tweede stichter van Tongerlo" dan toch ontsierd door een vleugje "zeurderige opdringerigheid" waarvoor Corse-lis destijds had gewaarschuwd? Een vraag die zich uit de studie van de feiten opdringt, maar die slechts op verantwoorde wijze kan beantwoord worden na verder onderzoek.

Abdij van Tongerlo
B-2260 Tongerlo

L.C. VAN DYCK, O. Praem.

⁷⁸) W.J.C.C. VAN DEN HURK, *Het verborgen leven van de abdij Berne*, Tilburg, 1977, p. 197.

⁷⁹) AAT, Bundel De Swert, Van den Bruel aan De Swert 1878, 11 mei.